ՆԱՄԱԿ ՄՈՍԿՎԱՅԻՑ

Հոկտեմբերի 26-ին

Ստոյգ աղբիւրներից լսած եմ հաղորդել ձեզ, որ հանգուցեալ տիկին Կատարինէ Մ. Լազարեան իր մահից առաջ, կտակել է Լազարեան ճեմարանին 40,000 րուբլ, Ս. Պետերբուրգի հայոց եկեղեցուն 20,000 ր., Մոսկվայի հայոց եկեղեցուն 10,000 ր.: Յիշեալ կտակի գոյութեան և բովանդակութեան լուրը Լ. ճեմարանի ազգի հոգաբարձու իշխան Աբամելիք-Լազարեանցը պաշտօնապէս կերպով յայտնեց հոկտեմբերի 23-ին Լազարեան ճեմարանի նոր վերատեսուչ Գ. Քանանեանցին: Այսպէս, ուրեմն, ճեմարանիս մէջ ուսում և կրթութիւն ստացող 28 թոշակաւորների թիւը այսուհետև ևս աւելի պիտի բազմանայ պերճ և անման Լազարեանց վերջին շառաւղի առաքինութեան և ողորմածութեան շնորհիւ:

Երանի թէ մեր միւս հարուստ մեծատուններն էլ, հետևելով Լազարեանց առատաձեռնութեան, նոյնօրինակ նուիրատուութեամբ մի մի կենդանի կոթող կանգնէին իրանց յիշատակին.

Զլանալ ներկայ ժամանակս նուիրելու իր լուման ազգային կրթութեան գանձարանին, նշանակում է օտարանալ ազգութիւնից. միայն կոյրը և թուլամիտը միայն կարող է չը ճանաչել այն ընդհանուր ոգևորութիւնը, որ այժմ նշմարվում է ռուսիացի ազգայնոց մէջ կրթութեան գործի վերաբերութեամբ: Եթէ մեր ազգը իր նիւթական սուղ միջոցներով կարողանում է հարիւրաւոր ծխական ուսումնարաններ պահպանել և լուսաւորութիւն ծաւալել իր գաւառների մէջ, որչափ ևս նա աւելի կանէր, եթէ միայն հարուստները, վերջապէս, հասու ընծայէին նրա անկեղծ ձգտումներին և առատօրէն օգնութեան ձեռք կարկառէին նրան: Համարձակ կարող ենք պնդել, որ ազգային կրթութեան նուիրական գործին մասնակից է մեր ժողովրդեան ամենայն դասակարգը, բացի, գլխաւորապէս, հարուստներից. խօսքս ընդհանրութեան վրա է և ոչ բացառութեան. մի ծաղիկ գարուն չի բերի: Բայց ուրանալ միանգամայն հարուստների առատաձեռնութիւնը մենք իրաւունք չունենք. ահա ապացոյցը. երբ լուր տարածվեցաւ կովկասեան համալսարանի հիմնարկութեան մասին, Թիֆլիսի քաղաքային վարչութեան օրինակից դրդված մեր մի քանի մեծատուն անձինք մեծամեծ գումարներ սկսեցին նուիրել այդ գործին:

Արդ, որովհետև կովկասեան համալսարանի գործը չափազանց երկարելի է դեռ ևս, լաւ չէր լինի արդեօք, որ հայ նուիրատուները իրանց ժողոված գումարներին մի այլ գործադրութիւն տային: Ի նկատի պէտք է ունենալ, որ մեր ծխական ուսումնարանները ժողովրդեան մէջ տարրական ուսում են ծաւալում: Լազարեան ճեմարանը, Ներսիսեան դպրոցը և մինչև անգամ Գէորգեան ճեմարանն էլ ուսուցանում գիմնազիաների ուսում ու կրթութիւնն են մատակարարում մեր պատանիների համար. իսկ բարձր ուսման հայթայթելու մասին ոչ ոք, կարծես, չէ հոգում. այս ասպարիզում մեր հայ հասարակութիւնը մի քայլ անգամ չէ արել իր կողմանէ: Սակայն բարձր ուսման պահանջը խիստ և անուրանալի է. իւրաքանչիւր տարի հարիւրաւոր հայ երիտասարդներ միջնակարգ ուսումնարաններում աւարտելով, գտնում են անտուն, անտէր պանդուխտներ. ում յայտնի չեն այն դառն զրկանքը ու խոչընդոտները, որոնց ենթարկվում են հայ ուսանողները ռուսաց մայրաքաղաքներում, ուր նոքա անդադար խուլ համառութեամբ զինում են իրանց ուսման ծարաւը յագեցնելու համար: Մինչև այժմ ով է մտածել ազատելու այս աշխոյժ երիտասարդների մասոր, բարոյական և ֆիզիքական վշտերը. Երբ պիտի վերջ դրվի նրանց պարբերական թշուառութեանց: Այս հարցի լուծումը կախված է մեր հարուստ ազգայնոց բարի ցանկութիւնից. բազմաթիւ թոշակներ հիմնելով Ռուսաստանի զանազան համալսարաններում և բարձրակարգ ուսումնարաններում յօգուտ հայ ուսանողների, մեր հարուստները մասամբ կատարած կը լինէին իրանց սրբազնագոյն պարտաւորութիւնը ազգիս վերաբերութեամբ: Ով ականջ ունի, թող լսէ:

Նամակս վերջացնում եմ հաղորդելով ձեզ մի տխուր լուր ևս. անագորոյն մահը կրկին մի նոր զոհ խլեց Մոսկվայի հայ ուսանողների միջից. երեք օր դրանից առաջ ուսանողները թաղեցին իրանց լեզուագէտ ընկերակիցներից մէկին, որ կարճատև հիւանդութիւնից յետոյ վախճանվեցաւ: Ս. Պետերբուրգի հայ ուսանողները անցեալ տարի զրկվեցան երկու ընկերներից, որոնցից մէկը իրաւաբան էր, միւսը բժիշկ: Երկուսն էլ իրանց ընկերների օգնութեամբ էին ապրում իրանց չքաւորութեան պատճառով:

Վերոյիշեալ տխուր օրինակներից յետոյ, ուսանողների դրութիւնը մայրաքաղաքներում կարօտ չէ աւելորդ մեկնութեան:

Խ. Ենգիբարեան

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

Ստացանք [illegible] Յովհաննիսեանցից 8 րուբլ «Փուրնալ դ'Օրիան» լրագրի բաժանորդագին: Առաջվայ 648 րուբլ 53 կոպէկ բաժանորդական գումարի հետ, կանի 656 րուբլ. 53 կոպէկ:

—

Շնորհակալութեամբ ստացանք պ. Կամսար Տէր-Պաւլեանցի հեղինակած «Русское Слово» նոր դասագիրքը ռուսերէն լեզուի: Դա հինգերորդ տպագրութիւնն է և տպված է Յ. Մարտիրոսեանի տպարանում, Թիֆլիսում, ներկայ 1881 թւին: Գինը 45 կոպէկ:

—

Ստացանք պ. Սարիբէկ Տէր-Մելիքսեդեկեանի ձեռքով 30 րուբլ պ. Բիւրքճեանին հասցնելու Մեծ-Ղարաքլիսի հայոց դպրոցի հոգաբարձութիւնից, որ գումարից 20 րուբլ Անիի աւերակների ժողովածուի գինը, իսկ 10 րուբլ այդ պատկերների համար մի ստէրէօսկօպ առնելու նպատակով կը հասցնենք փողն էլ, նամակն էլ պ. Բիւրքճեանին:

—

ԱՂՆԱԽԻՑ մեզ գրում են. «Երկար գեղեցիկ օրերից յետոյ ամսիս 24-ին ձիւն եկաւ և տևեց երկու օր: Ձիւնին հետևեցին անձրևները և ցուրտ օրերը: Առաջին հարկաւորութեան մթերքները հետևեալ գներն ունեն. ալիւրի պուդը արժէ 1 ր. 40 կ., մսի ֆունտը 8 կ., իւղը 50 կ., պանիրը 22 կ., սոխի պուդը 30 կ., կաղամբը 40 կ., մի հաւ 40 կ., վառելիք 15 կ., երեք ձու 5 կ., միջակ գինու թունգին 60 կ., իսկ մրգեղէնները աւելի էժան են, այնպէս որ պուդը ծախվում է 40 կոպէկով: Այս տարի ամեն բանի էժանութիւն կայ, միայն գինին թանգ է, որովհետև կարկուտը մեծ վնաս տուեց հազաղի այգիներին»:

—

Մեզ գրում են ԶԻՐԱՑԵԼԻՑ որ սա երրորդ տարին է, որ Հաստաշ գիւղը կանոնաւոր հոգևոր ուսումնարան ունի, որ շնորհիւ Համազասպ քահանայ Տէր-Աւետիքեանի յորդորմամբ է բացվել: Ուսումնարանի տեսուչ պ. Յովհաննէս Տէր-Գրիգորեան ևս ոչ սակաւ աշխատեց նորաբաց ուսումնարանի համար: Առաջին, երկրորդ և երրորդ տարին ուսուցչի ռոճիկը եղել է տարեկան 500 րուբլ: Թղթակիցը ցաւ է յայտնում որ վարժապետները, որոնք ստանում են այդքան ռոճիկ, խնայում են մի 10 րուբլ տարեկան «Մշակ» լրագիրը բերել տալու համար: Գոնէ ձեռքից ձեռք առնելով լրագրի համարները գիւղի միւս գրագէտներն էլ, մանաւանդ վաճառականները, կը կարդային, փոխանակ հացար ու մէկ հայհոյանքներով, անօգուտ թղթախաղով և նարդի խաղալով ժամանակ անցնելու: Գիւղի աշակերտների թիւը, ինչպէս ասում է թղթակիցը, 50-ից չէ աւելանում:

—

Մեզ խնդրում են տպել հետևեալը. «Կենտրոնական վարժարանը Վանի մէջ խնդրում է հայ հեղինակներից և թարգմանիչներից, որ շնորհ անեն իրանց հրատարակածներից գոնէ մի օրինակ նուիրեն Վասպուրականի կենտրոնական վարժարանի գրադարանին, յանձնելով այդ գրքերը Թիֆլիսի Կենտրոնական գրավաճառանոցը, պ. Նիկողայոս Տէր-Ղևոնդեանցին»:

—

Ինչպէս մեզ հաղորդում են ԿԱՂԶՈՒԱՆԻՑ գեր. Գրիգորիս եպիսկոպոսը այցելելով իր վիճակը ամենայն տեղ, մեծ ջանք է գործ դնում բաց անել հայոց ծխական դպրոցները և որոնել նրանց նիւթական աղբիւրները: Այդ նորաբաց դպրոցներից գլխաւորն է Կաղզուանի դպրոցը, որին չորս ամսվայ ընթացքում առաջնորդը երեք անգամ այցելեց, իւրաքանչիւր անգամ տասն օրվայ չափ մնալով քաղաքում, ցոյց տալով ժողովրդին թէ ինչպէս պէտք է կառավարվի դպրոցը: Եպիսկոպոսը ընտրեց նոր պատգամաւորներ, երեցփոխաններ և հոգաբարձուներ տեղիս երկսեռ դպրոցների համար: Գրիգորիս եպիսկոպոս Աղուանեանին մեծ եռանդով աջակցում են իր գործունէութեան մէջ տեղիս անուանի մարդիկ և ծառայողները»:

—

Ստացանք Պարսկաստանի Սալմաստ քաղաքից, պ. Խոսրով Արզումանեանից 4 րուբլ բաժանորդագին «Փուրնալ դ'Օրիան» լրագրի: Առաջվայ 656 ր. 53 կոպէկ գումարի հետ կանի 660 ր. 53 կոպէկ:

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ԳԵՐՄԱՆԻԱ

Մինչև որ ընտրութիւնները պատրաստվում էին, պահպանողական կուսակցութիւնը ամեն միջոց էր գործ դնում, որպէս զի գրգռի ժողովուրդը առաջադէմների դէմ: Եւ որովհետև հրէաները Գերմանիայում մեծ մասամբ պատկանում են ազատամիտ կամ առաջադէմ կուսակցութեանը, իշխան Բիսմարկ յարուցեց հակահրէական շարժում: Որպէս պարագլուխ այդ հակահրէական հրէշաւոր շարժման պահպանողական, կամ աւելի լաւ է ասել յետադէմ կուսակցութիւնը առաջ բերեց պալատական քարոզիչ Շտէօկկէրին, որ քարոզում էր այն միտքը թէ քրիստոնեայ Գերմանիան պէտք է մաքրվի հակաքրիստոնէական տարրից, հրէաներից:

Յետադէմ կուսակցութեան նպատակն էր սահմանափակել գերմանական հրէաների քաղաքական և հասարակական իրաւունքները, կարծես թէ նրանք նոյնպէս Գերմանիայի քաղաքացիներ չեն իրանց հայրենիքի միւս համաքաղաքացիներին հաւասար: Իրանց համար աւելի պրոգրէսիստներին, առաջադիմականներին յաղթելու համար, յետադէմները ընտրութիւնների մէջ դուրս բերեցին այնպիսի կանդիդատներին, ինչպէս Կորզորֆ, կամ Մոլտկէ, կամ Բիսմարկ, րայխսկանցլէրի որդին, և վերջապէս Շտէօկկէր, որի կանդիդատութեանը դէմ գրեցին առաջադէմ կուսակցութեան այնպիսի նշանաւոր մարդուն ինչպէս պրոֆէսոր Ռուդոլֆ Վիրխօվն է:

Եւ ահա ընտրութիւնների մէջ ոչ Շտէօկկէր, ոչ Բիսմարկի որդին, ոչ ծերուկ Մոլտկէ, ոչ Կորզորֆ ընտրվեցան,—այլ ընտրվեցան նրանց տեղ առաջադէմները: Եւ նոյն մարդուն, Շտէօկկէրին, որին առաջ էր տարել ամեն ջանքերով պահպանողական կուսակցութիւնը, հէնց որ նա սկս-

---

մեր քաղաքների մէջ ամենաաղքատն էլ նա լինի:

Շամախում ամեն մի արհեստ, որի կատարելագործվելուց մեծ կախում ունի նրա բնակիչների դրութիւնը, յետին աստիճան ողորմելութեան մէջ է գտնվում: Կօշկակարը օրինակ պատրաստում է իր կօշիկները այնպէս, ինչպէս պատրաստում էին նրա նախնիքը դարերից առաջ, առանց մի նորոգութեան: Թէ որ կամենում էք Շամախու ամենալաւ կօշկակարի կարած կօշիկների վրա մի գաղափար կազմել, երևակայեցէք ձեզ մի եզան կճղակ, միայն թէ մեծութեամբ իւրաքանչիւր հասակի ոտի չափով. նրա յետքի կողմից կէս վերշօկի փայտի կտոր կօշիկների մէջ կարած և բևեռներով ամրացրած, որը բարձրացնում է մաշիկի կրունկը: Մի այդպիսի հրէշաւոր ոտնամանը հագած մանուկը կատարեալ չարչարանք է: Մեր դպրոցների երեխաները մեր կօշկակարներից կարած մաշիկների վրա չը կարողանալով շատ անգամ իրանց հաւասարակշռութիւնը պահելու, վայր են գլորվում, քիթը ու պռունկը արիւնաշաղախ անում. իսկ ցեխ ժամանակին չը կարողանալով դուրս քաշել ցեխի միջից իրանց կճղակները, անճարացած վեր են առնում նրանց իրանց ձեռները և բոբիկ ոտով տուն գնում: Դեռ չեմ խօսում կօշիկների անյարմարութեան մասին ուսումնարանին վերաբերեալ. մի ուրիշ անգամ կաշխատեմ դարձնել պատուելի ծնողների ուշը իրանց ուսում առնող զաւակների ոտնամանների վրա, որի յարմարութիւնից մեծ կախում ունի նրանց առողջութիւնը: Վերոյիշեալ անյարմարութիւնը շամախեցի կօշկակարը ամեն որ տեսնում է և դարձեալ նա գլուխը ցած դրած, մէջքը կռացրած, շարունակում է կարել իր կճղակները:

Ես այստեղ փոքր ի շատէ նկարագրեցի Շամախու արհեստներից մէկը, բայց միւսներն ևս մի և նոյն անմխիթարելի դրութեան մէջ կը տեսնես, այնպէս որ արհեստները նոր սերունդի աչքին այժմեան արհեստաւորների շնորհիւ այնքան զզուելի են դարձել, որ նա աւելի յօժար է ամսական վեց կամ ութ մանէթով դրագիր դառնալ, կամ թէ երկար տարիներով մի առևտրականի մօտ ձրիաբար ծառայել, որ նրանցից սովորի ճարպիկութեամբ և հնարագիտութեամբ փող վաստակելը, քան թէ այժմեան աղքատ և ողորմելի արհեստաւորներից մէկը դառնալ: Քանի որ շամախեցիները կը շարունակեն արհամարհանքով նայել տնտեսականութեան և արհեստների վրա և իրանց փտած ապրանքների վրայից ճանճ փախցնելով օրերը մթնցնել, մի ժամանակ աչք են բացելու և տեսնելու են որ մի նորէկ կամ այլ օտարազգի Բագու-Թիֆլիսեան երկաթուղու մօտ, Շամախու և Գեօկչայի գաւառներում արդիւնական ամենապտղաբեր հողերից հազարաւոր դեսեատիններ վեր առած՝ կը բաց անի մի օրինակելի ֆէրմա, նոր սիստեմայով կը սկսի պարապել երկրագործութեամբ և տնտեսականութեամբ, բոլոր երկրի հարստութիւնը կլանելով. այն ժամանակ խեղճ շամախեցիները իրանց խոր քնից արթնացած, կամ այնժամայ պիտի մնան տարաձգու ծառայութեան մէջ, կամ լաւ է ասել նրա մշակներ դառնան: Ուստի եթէ շամախեցիք կամենում են զգուշանալ, երջանիկ օրեր տեսնել իրանց հայրենի հողի վրա, մի օրհնութիւն և անմահ յիշատակ թողել նոր սերունդի համար, ապա նրանք պիտի մի առանձին ուշադրութիւն դարձնեն, ինչպէս վերը յիշեցի, տնտեսականութեան և արհեստների վրա: Դրա համար հարկաւոր է նախ և առաջ մի տնտեսական ընկերութիւն կազմել ակցիաներով, իւրաքանչիւր ակցիան 25 մանէթ, այնպէս որ գիւղականներն ևս կարողանան մասնակից լինել այդ ընկերութեան, և ապա ակցիաներից երկար ժամանակ Բագու-Թիֆլիսեան երկաթուղու մօտ ամենայարմար և արդիւնաբեր հող խնդրել, սկսել նոր սիստեմայով հողագործութեամբ և այգեգործութեամբ պարապել, հրաւիրելով ի հարկէ գիւղատնտեսականութեան մէջ մի փորձառու հմուտ և հաւատարիմ անձ (ագրոնոմ). իսկ քաղաքային հողերից ամեն մի շամախեցուն, որ կամենում է տնտեսականութեամբ պարապել, իր կարգով այնքան հող տալ, որքան նա կարող է մշակել:

Ինչ որ վերաբերում է արհեստների ծաղկելուն, դրա համար ի հարկէ անուշադիր չը թողուն, միայն նոյն ինքն ընկերութիւնը իր ժամանակին: Մի և նոյն ժամանակ հարկաւոր է հետևել Շամախու արքունական ուսումնարանի մօտ բանալ մի գիւղատնտեսական վարժարան, ուր մեր որդիքը գործնական կերպով ուսանէին հողագործութիւն, այգեգործութիւն և շերամապահութիւն, որ էլ մենք օտարի օգնութեան կարօտ չը մնանք, այլ մեր որդիքը լինեն մեր ընկերութեան ղեկավարները: Մինչև երբ պիտի արդեօք չը հասկանանք մեր օգուտը և մինչև երբ պիտի բնութեան հարստութեան մէջ քաղցած և ողորմելի մնանք: Յոյս ունեմ, որ այդ իմ խոնարհ առաջարկութիւնը չի միայն իմ պատուելի համաքաղաքացիների համար ձայն բարբառոյ յանապատի, այլ թէ նրանք կաշխատեն իրագործել նրան, որից կախված է ոչ թէ միայն շամախեցիների բարօրութիւնը, այլ և բոլոր շրջակայ գիւղացիների բարօրութիւնը: Որքան շուտ, այնքան լաւ:

Ն. Փիրումազեանց

ցաւ ընտրութիւնների մէջ, նրան խոյսն հրաժարեցրին պալատական քարոզչի պաշտօնից, որ նա այդքան տարի շարունակ վարում էր։

Ուրիշ կողմից Էլզաս-Լօթարինգիա նուաճումը, որ Ֆրանսիայից կտրելով միացրեց Գերմանիայի հետ վերջին Ֆրանս-գերմանական պատերազմից յետոյ, ընտրեց մեծ մասամբ բողոքի կուսակցութեան պատգամաւորներին, այսինքն այն կուսակցութեան, որ բողոքում է Էլզաս-Լօթարինգիայի Գերմանիայի հետ միացնելու դէմ։ Այդ անյաջողութեան մէջ դարձեալ ինքն գերմանական կառավարութիւնն է մեղաւոր, ինչպէս շատ ուղիղ նկատեց ռուս „Գօլոս" լրագիրը։ Գերմանական կառավարութիւնը ամեն բան արաւ, որ յարուցանի իր դէմ խուլ անբաւականութիւն յիշեալ նոր նուաճած նահանգների մէջ։ փոխանակ այդ նահանգներին կառավարչական և ազգային ինքնավարութիւն տալու, գերմանական կառավարութիւնը բռնի կերպով մտցնում էր Էլզասի և Լօթարինգիայի գաւառների մէջ գերմանական լեզուն, գաղթեցնում էր այդ նահանգներից բնիկ երկրագործ ազգաբնակութիւնը և բռնի կերպով բնակեցնում էր նրանց հողերի վրա գերմանական երկրագործներին և այլն։ Եւ ահա նոր նուաճած երկիրների ժողովուրդը, որ դեռ մոռացած չէր այն ազատութիւնները, որ վայելում էր Ֆրանսիայի տիրապետութեան ժամանակ, բողոքեց գերմանացիների բռնաւորութեան դէմ, ուղարկելով պարլամենտ բողոքի, այսինքն Ֆրանսիայի կուսակից պատգամաւորներին։

Այդ միջոցներով, ասում է „Գօլոս" լրագիրը, չէ կարելի իրան բարեկամացնել մի հպատակ ազգութիւն, այլ նրա համակրութիւնը կարելի է գրաւել միմիայն տալով նրան ներքին ինքնավարութիւն։

Լրագիրները հաղորդում են, որ գերմանական յետադէմ թերթերը, որոնք անչափ ինքնավստահ և յանդուգն էին ընտրութիւններից առաջ, այժմ, երբ ընտրութիւնների մէջ յաղթվեցան, սկսում են աւելի մեղմ կերպով խօսել, այլ և այնքան յանդուգն չեն և որովհետև յոյս չունեն իրանց կողմը դարձնել կղերական կենտրոնը և անհնարին համարելով, ի հարկէ, հաշտվել ծայրայեղ պրօգրէսիստների հետ, որոնց պարագլուխներն են Բիսմարկի երդուեալ թշնամիները, ինչպէս Վիրխօվ, Րիխտէր, Լէօվէ, և ազատամիտներից անջատվածները, ինչպէս օրինակ Լասկեր, սկսում են այժմ փոքր առ փոքր շողոքորթել չափաւոր ազատամիտներին, որոնք մի ժամանակ իշխան Բիսմարկի կուսակցութիւն էին կազմում, մինչև որ նա ինքն ազատամիտ էր։ Բայց հէնց որ նա յետադէմ դարձաւ, այդ կուսակցութիւնը նրանից բաժանվեց։ Շատերը հիմա հետաքրքրվում են այն հարցով թէ չափաւոր ազատամիտները միթէ նորից կմտնեն յետադէմ կուսակցութեան ձեռքով նրանց համար լարած որոգայթների մէջ։

Մի և նոյն ժամանակ կղերական կուսակցութիւնը յայտնում է իր օրգան «Գերմանիա» լրագրի մէջ, որ երբեք չի հաշտվի իշխան Բիսմարկի հետ և կղերականները այժմ լինելու պարլամենտական կրկնաքուէարկութիւնների մէջ, որոնց միջելու են պրօգրէսիստները, սօցիալիստները և պահպանողականները, խորհուրդ են տալիս իրանց ընտրողներին, որովհետև կղերական կանդիդատ չունեն այդ կրկնաքուէարկութիւնների մէջ, ձայն տալ պրօգրէսիստների կամ սօցիալիստների համար, և երբեք ձայն չը տալ պահպանողականներին, կամ կառավարութեան կանդիդատների համար։

Այդ անխախտելի դրութիւնը իշխան Բիսմարկ շատ լաւ հասկացաւ այժմ և, ինչպէս երևում է, յետադէմ լրագիրներին հրամայված է այժմ նորից շողոքորթել չափաւոր ազատամիտներին, քանի որ ծայրայեղ ընդդիմադրութեան, պրօգրէսիստների և սօցիալիստների ներկայացուցիչները երբեք հաշտվելու չեն Բիսմարկի քաղաքականութեան հետ։ Զարմանալի է որ վերջին ընտրութիւնների ժամանակ սօցիալ-դէմօկրատական կուսակցութեան ընտրողների թիւը նշանաւոր կերպով աւելացաւ, չը նայելով որ այդ կուսակցութեան դէմ յայտնված են բացառական օրէնքները, որ սօցիալ-դէմօկրատներին պատկանող բոլոր լրագիրները արգելվեցան, որ այդ կուսակցութեան անդամներին չէ թոյլ տրվում հաւաքվել, ժողովներ կազմել, որ նրանցից ամենանշանաւորները աքսորված են։

ՆԱՄԱԿ ԹԻՒՐՔԻԱՅԻՑ

—

Կ. Պօլիս, 15 նոյեմբերի

Այնչափ շատ նիւթ ունիմ գրելու, որ չը գիտեմ ինչով սկսել. մի այցելութիւն Գում-Գափուի մայր վարժարան. մի պատոյտ պ. Աբօտ Ջերալի, իր եղբօր և մի խմբագրի ընկերակցութեամբ համալների բնակված աւերակները. պատրիարքի անուան օրը ամսիս 11-ին և պատրիարքին մօտ եկած պաշտօնական հիւրերի շարքը ու նոցա ունեցած խօսակցութիւնները. պ. Ջերալի այցելութիւնը Ամերիկայի դեսպանին ու նորա հետ ունեցած հետաքրքիր խօսակցութիւնը հայոց մասին. «Journal d'Orient»-ի գրած առիթաւ նամակը պ. Ջերալին Կ. Պօլսի հայերի մահաբեր անտարբերութեան մասին դէպի հայոց այդ նորահաստատ օրգանը. Կամսարականից իմ առացած մի շարք հետաքրքիր նամակները Հայաստանից. վերջապէս իմ երկկողմ այցելութիւնը պատրիարքին իր սեփական տանը Խասգիւղի մէջ—այս ամենը այնչափ նիւթեր են, որ ոչ մի նամակով սպառվելու են և ոչ մի քանի։ Բայց սկսենք վերջից, որովհետև պատրիարքի հետ ունեցած տեսակցութիւնս աւելի հետաքրքրական եմ կարծում ձեր ընթերցողների համար։

Այնչափ վրդովված մի խիստ տխուր անցքով, որ պատահեց Կ. Պօլսի հայ ընտանիքներից մէկի մէջ, չը կարողացայ տրամադրութիւն ունենալ ամսիս 11-ին գնալ պատրիարքարան պաշտօնական այցելութեամբ, վասնորոյ որոշեցի մի երկու օր յետոյ առանձնապէս տեսնվել պատրիարքի հետ մտերմութեան մէջ իր սեփական տանը։

Երբեք չէի պատահած Ներսէսին մի այսպիսի տրամադրութեան մէջ. մի կողմից նա երևաց ինձ ծանր մտածողութեան մէջ, միւս կողմից էլ շատ փափագող խօսակցելու համար. առհասարակ Ներսէսը քիչ մտերմացնող բնաւորութիւն ունի, որով առաջին անգամ առաջի տեսնողի վրա գուցէ բաւարարիչ տպաւորութիւն չը գործէ։ Նորա հետ շատ մօտից և վաղուց ծանօթները ասում են, որ ընդհանրապէս հազիւ է պատահում նորա մէջ փափագ տեսնել կէս կամ մի ժամ մէկի հետ հաւասար խօսելու համար, վասնորոյ որչափ գոհ պիտի լինէի, երբ մեր բարեւ տալու ժամանակ նայեցի ժամացոյցին և տեսայ որ արդէն $2^1/_2$ ժամ եմ նստել, որը սակայն բոլորովին նկատելի չեղաւ։ Նիւթերը փոփոխվում էին շատ արագ. որոնցից իւրաքանչիւրի վրա պատրիարքի բերանից լսած դատողութիւնները հիացնում էին ինձ որչափ խելամիտ և հմտութեան կողմից, այնչափ ևս պարզութեան և համեստութեան։ Առաջին անգամ էի տեսնում կեանքիս մէջ մի հայ մարդ, որը նոյնչափ բարձր էր իր դրութեամբ, որչափ հասարակ, նոյնչափ վսեմ էր և մեծ իր գիտնականութեանց մէջ, որչափ ներողամիտ և համեստ։ Պատրիարքի յայտնած ամեն մի կարծիքը լսում էի կրկնապատկված ուշադրութեամբ, ինչպէս մի բարեմտաւոր Ուղիղոփի խօսքեր, որոնցից իւրաքանչիւրը խորը դրոշմվելով մտքի մէջ պիտի պատմեն մի մի պատգամ լինելու ապագայ կեանքի համար։ Գիտեմ, որ շատ պիտի հետաքրքրվին ձեր ընթերցողները այս ամենի վրա, բայց ցաւում եմ, որ նախ՝ բանաւոր պատահմունքով չը պիտի կարողանամ յանձնառու լինել նոցա հետաքրքրութեան բաւարարութիւն տալու, երկրորդ՝ դորա կատարելու համար հարկաւոր է գոնէ քսան թերթանոց նամակ գրել, որ ոչ ձեզ համար է յարմար և ոչ ինձ համար։

Չը նայելով այս ամենին սակայն պարտաւորութիւն եմ համարում տալ ձեզ ինչ միայն կարելին է հայոց հարցի վերաբերմամբ։ Պատրիարքի յայտնած միտքը մասաւորապար հետևեալն էր կայանում. հայոց հարցը այնչափ ժողովրդականութիւն է գտած Եւրոպայի մէջ և այնչափ հասունացած կարծիքների առաջ, որ նորա խափանվելը և մոռացվելը անհնարին է, բայց խնդիրը միայն նորա մէջն է, որ մի կողմից Թիւրքիան տրամադրութիւն չունենայ խոչընդոտներ դնել այդ խնդիրը շուտով և հեշտութեամբ կարգադրելու համար, միւս կողմից Եւրոպան կարող լինի Անգլիայի հետ համակերպվել նոյն եռանդով և նոյն հաստատամտութեամբ հայոց դատը առաջ բերելու։ «Ահա այս երկու բանն է հարկաւոր մեզ» ասաց պատրիարքը ու սկսեց իր կարծիքները յայտնել այդ երկու պայմանները դիւրացնելու համար։ «Չը կարծէք որ Թիւրքիան չէ զգում իր վատթարացած ներքին կացութիւնը, ասաց պատրիարքը, չը կարծէք որ նա չը գիտէ թէ որչափ ստիպողական է բարւօքել փոքր-Ասիայի ոչ միայն քրիստոնեայ տարրի վիճակը, այլ եւ մահմեդական հպատակներին էլ, բայց ցաւակցութեամբ պէտք է ասել, որ Թիւրքիան այնչափ չարաչար սանձելով Եւրոպայի իր առաջնայ հպատակների ձգտումներից, հայոց ձգտումների վրա էլ նա նայում է ինչպէս բուլղարների և սերբերի ունեցած ձգտումներին, վասնորոյ կրկին անգամ «քրիստոնէից վիճակի բարւոքումն» լսելիս, նա երևակայում է իրան նոյնը մտաւոր պատկերում, ինչ եղան սերբերը և բուլղարները, մինչդեռ յայտնի է որ ոչ մի հայի մտքով չէ անցնում ուրիշ բան, բայց վայելել քաղաքական և հասարակային կացութիւն ընդ հպատակութեամբ և կենակցութեամբ Թիւրքիայի։—Բայց միթէ Թիւրքիան չը գիտէ, որ կործանելով հայերին, նա կործանում է և իրան, որովհետև երբ ջնջվեց Հայաստանը իր երկու միլլիոն քրիստոնեայ ժողովրդով, այդ օրից վերջ կարելի է համարել Թիւրքիայի գոյութեան։—«Էլ՛ նէք ու հասկացրէք նոցա» ասաց պատրիարքը։—Բայց ինչ ելք կայ, սրբազան, Թիւրքիայի կառավարութիւնը վստահացնելու ու ձգտումներին համաձայնեցնելու։—«Իմ կարծիքով միակ մի ելք», ասաց պատրիարքը շեշտելով. «հարկաւոր է, որ ես հրաժարական տամ»—«Հրաժարական, բացականչեցի. ինչպէս կարելի է, ասացի ձեզ միթէ բան կարող է լինել»—«Այո, կը լինի ասաց նա, որովհետև ինչպէս մեր յայտնեցի, հայոց հարցը արդէն չէ կարող խափանվել ով որ լինի իմ պաշտօնիս անդամ պատրիարքը, մինչդեռ իմ հրաժարականս այն կարող է յառաջացնել, որ Թիւրքիան իմ յաջորդիս գուցէ աւելի վստահութիւն կունենայ, քան թէ Ներսէսին, որը նորա աչքում մի խռովիչ է դառած, իսկ միւս կողմից հիւանդութեանս պատճառաւ ես կերթամ Եւրոպա .....»

Այսպիսով բոլորովին պարզվեց պատրիարքի համաձայնելը հայոց հարցի լուծումը փութացնելու համար. նորա վրա ունեցած համարումը Եւրոպայի մէջ այնչափ մեծ է, որ Ներսէսի Եւրոպա ճանապարհորդելը լիովին կարող է բոլորովին ցնցել հասարակաց կարծիքը և մեծ զարկ, գուցէ և վերջնական լուծում տալ հայոց հարցին։ Պատրիարքի Եւրոպա գնալու բան պատճառը թէպէտ պիտի լինի, ինչպէս իսկապէս էլ է, նորա մաշիչ և օրէց օր աւելի ծանրանող հիւանդութիւնը, վասնորոյ Թիւրքիան բնական է, որ ոչինչ առարկել չի ունենայ նորա ցանկութեան դէմ, երբ այս ցանկութիւնը կատարոյակ մի մարդ, որի մի ոտը ամեն վայրկեան գերեզմանի շեմքի առաջ է—«Ինչու թէ ձեզ յաջող վեց հրաժարական տալ Եւրոպա գնալու համար, նկատեցի, բայց գիտէք որ հայոց պատրիարքը Եւրոպա չը գնալիս պիտի չըշէ ոչ ինչպէս որ և է մի եպիսկոպոս, այլ ինչպէս իշխան, որովհետև սա Ասիա չէ, որ գերակշռութեամբ մարդ եղաւ գնայ, իսկ ձեր տեղից և ձեր ազգից պիտի համեն ձեզ գոնէ մի քանի տասնեակ հազար րուբլ օգնութիւն»—«Ո՛, ոչինչ ոչնչից չեմ ուզում, ասաց նա, ձեռքերով յետ քշելով հայ հարուստներից սպասելի օգնութիւնը. ես կը պատմեմ Եւրոպա ինչպէս ամբողջ ներկայացուցիչ մի թշուառ և արհամարհված ազգի, ես կը շրջեմ աշխարհ ինչպէս մի Պետրոս Ամիենացի, մենամիայնակ, ինքս լինելով և իմ սպասաւորը, և իմ քարտուղարը և հայոց պատրիարքը» ծիծաղելով ասած, այս խօսքերը շատ յուզեցին ինձ, տեսնելով, որ պատրիարքի սառծը ուրիշ ազդեցութիւնից չէր, բացի այն տխուր փորձերից, որին նա հանդիպել է հայ հարուստների մէջ հայոց հարցը երևան գալու օրից ի վեր, ուր իւրաքանչիւր դէպքում հազար ռուբլի է հարկաւոր եղել պատրիարքին եւրոպական խմբագիրներին, թղթակիցներին և ուրիշ հարկաւոր մարդիկներին շահելու համար, բայց պատրիարքը կարողացել է առաջարկել նոցա միայն մի բաժակ սուրճ իր սրտագին աղերսի և ջերմ աղօթքի հետ։ Ահա այսպէսով է սանձել հայոց հարցը և հասցրել մինչև այս կէտը Կ. Պօլսի Ներսէս պատրիարքը, որը Էջմիածնի pontifex maximus-ի իւրաքանչիւր վերջին եպիսկոպոսը հարիւր հազարներով է միշտ խաղացել իր բարի օրինակ վեհ. Մանկունեից բարոյական խրատ տալով...

Երբ մինչև վերջը լսեցի պատրիարքի պլանը իր հրաժարականի հետ, ակամայ հարց առաջ եկաւ թէ ով կը լինի հապա իրան արժանի փոխարինողը։ Ներսէսը տուաւ երկու մարդի անուն, որոնցից մէկի վրա շատ վիճեցի. այդ երկուից ամենից հաւանելին և առաջինը անուանեց պատրիարքը Զմիւռնիայի առաջնորդ Գարեգին Սրուանձտեան եպիսկոպոսը։ Յայտնի է, որ նա կրթված է և շատ ճշմարիտ և անխարդախ մի հայ, թէպէտ գուցէ ոչ «մեծ աստուածաբան» և ոչ էլ եւրոպագէտ... Այս անգամ այսչափ։

Գրիգոր Նիկողոսեան

ԱՐՏԱՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

—

—«Bohemia» լրագրի խօսքերով, Սերբիան թագաւորութիւն հրատարակելու խնդիրը բարեյաջող կերպով վճռվելու ճանապարհի վրա է։ Ասում են, որ իշխան Միլանին շատ տեղերից հաւատացնում են, թէ նրա թագաւորական տիտղոս ընդունելը ոչինչ արգելքների չի պատահի, այնպէս որ եթէ սերբիական ազգային ժողովը կը հետևի ռումինական ազգային ժողովին, սերբիական թագաւորական հարցը հաստատապէս կը վճռվի։

—Վիէննայից «Politik» լրագրին հեռագրում են, որ Հումբերտ թագաւորը միաժամանակ Վիէննա և Բերլին դիմեց հարցնելով, թէ արդեօք ախորժելի կը լինի իր այցելութիւնը։ Բերլինից պատասխան տուաւ, որ կայսրը ամեն ժամանակ ուրախ է ողջունել թագազգին հիւրին, բայց ինքն այնքան եռանդ չէ, որ տարեց թագաւորին տարվայ այսպիսի ժամանակին այդպիսի երկար ճանապարհորդութիւն սկսել և եթէ նա գիտում է խնդրում մինչև գարունը յետաձգել այդ ճանապարհորդութիւնը, այդ միայն այն յուսով է, որ հետ ունենայ ողջունել Բերլինում նոյնպէս և թագուհուն, առանց որ և է վնասի նրա առողջութեան համար։

—Լրագիրները հաղորդում են հետևեալը. Գիտօին մօտ ճանաչող անձինքը խոր համոզված են, որ նրա խելագարութիւնը կեղծաւորութիւն է և սուտ։ Բանտում եղած բոլոր ժամանակը, մինչև այն օրը, երբ դատաստանութեան պլանը բոլորովին վերջացած էր, նա խելագարութեան ոչ մի նշան չէր ցոյց տալիս։ Սկզբում նա ամեն բան հերքում էր, բայց այն օրից, երբ [illegible] նոյեմբերի 1-ից մինչև նոյեմբերի 21-ը [illegible] մինչև նոյեմբերի 14-ը յետաձգվեց։

«ՄՇԱԿԻ» ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ

Ս. ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳ, 1 Նոյեմբերի։ „Новости" լրագրին հաղորդում են, որ [illegible]